

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 30, İstanbul 2023, 343-368

OSMANLININ MEÇHUL KADIN ŞAİRLERİ

M. Fatih Köksal

Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (mfkoksal@gmail.com), ORCID
0000-0003-1056-9957/Prof. Dr., İstanbul Kültür University Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 03.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 07.04.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2023

Yayın Sezonu: Bahar

Atıf/Citation

Köksal, M. Fatih (2023), "Osmanlının Meçhul Kadın Şairleri", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 30, 343-368.

Köksal, M. Fatih (2023), "Unknown Woman Poets of The Ottoman", Journal of Ottoman Literature Studies, 30, 343-368.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Osmanlı'nın Meçhul Kadın Şairleri

Özet

Osmanlı Dönemi'nde yetişen kadın şairlere dair bugüne değin makale, bildiri, tez ve kitap hâlinde pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların bazıları tek bir şaire yönelik iken bazılarında kadın şairlerimiz bir arada tanıtılmış, eserlerinden örnekler verilmiştir. Bununla birlikte gerek el yazması eserlerde gerekse Arap harfli kitap ve dergilerde, henüz ortaya çıkarılmamış veya bu konudaki literatüre girmemiş çok sayıda şairin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada, ait oldukları edebiyat alanı (divan, tekke, halk vb.) veya kullandıkları vezin (aruz, hece) ayrımı yapılmaksızın başta şiir mecmuaları ve cönkler olmak üzere muhtelif el yazması eserlerde ulaştığımız meçhul kadın şairler tanıtılacaktır. Osmanlı Dönemi ve coğrafyasında yaşayan bu şairlerin çoğu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bunların biyografileri ve edebî kişiliklerine dair eldeki şiirlerinden hareketle kimi çıkarımlar ve değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. Üç şairin ise diğerlerinin aksine biyografisine ulaşıldığı hâlde herhangi bir şiir örneği görülmemiştir.

16. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasında yaşamış bu kadın şairlerin sayısı 12'dir. Bunlardan başka, Arap harfli kadın mecmuaları başta olmak üzere Harf İnkılabı'ndan önce neşredilmiş bazı periyodiklerde de literatüre girmemiş çok sayıda şaire tesadüf ettik. Tamamının tespit edilmesi farklı ve makale boyutlarını aşan bir araştırma konusu olduğu için onlar bu yazıya dâhil edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı edebiyatı, kadın şairler, şiir mecmuaları, cönkler.

Unknown Woman Poets of The Ottoman

Abstract

There have been many studies, in the form of articles, papers, theses and books, about the women poets who grew up in the Ottoman Period. While some of these studies are for a single poet, in some of them our female poets are introduced collectively and examples of their works are given. However, it is understood that there are many poets who have not yet been revealed or have not entered the literature on this subject, both in manuscripts and in books and magazines with Arabic letters.

In this study, women poets will be introduced with reference to various manuscripts, especially poetry collections and conks, regardless of the field of literature they belong to (divan, dervish lodge, folk, etc.) or the meter (prosody, syllable) they use. There is no information in the sources about most of these poets who lived in the Ottoman Period and the Ottoman geography. It has been tried to make some inferences and evaluations based on their poems about their biographies and literary personalities. Contrary to the others, although the biography of the three poets has been reached, no poetry sample has been seen.

The number of these women poets who lived between the 16th and 20th centuries is 12. Apart from these, we came across many poets who did not enter the literature in some periodicals published before the Alphabet Revolution, especially in women's magazines with Arabic letters. They are not included in this article, as the determination of all of them is a research topic that is different and exceeds the size of the article.

Keywords: Ottoman literature, women poets, poetry collections, conks.

Giriş: Osmanlı Kadın Şairleri

Başlangıcından beri Türk edebiyatında ne kadar şair yetiştiğini, bunlar kaçının kadın olduğunu bilebilme imkânından ne yazık ki mahrumuz. Şuara tezkireleri sayesinde divan şairlerinin bir kısmını tanıyabilmemiz mümkünse de gerçek divan şairi sayısının tezkirelerde ismi geçenlerin çok üstünde olduğu bir gerçektir. Zira şairler tezkiresi müellifleri, zamanlarının kısıtlı imkânları ölçüsünde ancak ulaşabildikleri şairleri eserlerine taşımışlar, yüzlerce hatta binlerce şair ise bu kitaplarda yer alma imkânından mahrum kalmıştır. Bu itibarla kendi mahallerinden dışarıya çıkamayan, özellikle de İstanbul'a gitmeyen şairler, tezkire müelliflerinin hemen tamamen payitahtta bulunmaları hasebiyle birkaç istisna dışında tezkirelere girme şansına erişememişlerdir. Nitekim *Kayserili Divan Şairleri* adlı eserde 70 civarında Kayserili şair tespit edilmişken bunların ancak -hepsi de hayatlarının bir döneminde İstanbul'da bulunan- 12'sinin şuara tezkirelerinde yer alıyor olması (Köksal 1998: 20) bunun tipik bir göstergesidir. Divan şairlerinin muhtasar biyografilerini *Tuhfe-i Nâilî* adı altında bir araya toplayan Nail Tuman'ın tespit ettiği divan şairi sayısı 6 bin civarındadır. Birçok şehirde yetişen şairlerin Kayseri örneğinde olduğu gibi ancak beşte birinin tezkirelere ve diğer biyografik kaynaklara girebildiklerini varsayarsak yaklaşık 30 bin divan şairinin mevcudiyetinden söz edilebilir. Tekke ve halk şairleri için durum daha belirsizdir. Onlarda tezkirecilik gibi bir gelenek olmadığı ve bu sahalarda eser veren şairlerin -birkaç istisna dışında- şuara tezkirelerine alınmadıkları için ancak edebiyat tarihlerinde adı geçenleri tanıma şansına sahibiz. Bu anlamda, şiir mecmuaları ve cönklerin elden geldiğince taranması, burada adı/mahlası geçen bütün halk ve tekke şairlerinin hiç değilse isimlerinin tespit edilebilmesi edebiyat araştırmacılarının önünde duran en esaslı işlerdendir.

Osmanlı dönemi şairleri için muğlak bir başka alan da Yenileşme Dönemi Edebiyatıdır. Bu dönemde eser vermiş şairlerin hemen tamamının şiirleri Arap harfli süreli yayınlarda (dergi ve gazeteler) bulunduğu hâlde onların da henüz sağlıklı bir dökümü yapılamadığı için seleflerine göre daha dün diyebileceğimiz bu dönemde ne kadar şair yetiştiği de bizim için büyük bir soru işaretidir.

Hâl böyle olunca araştırma konumuz olan "meçhul kadın şairler"i tespit etmek de iğneyle kuyu kazımak kabilinden güç bir işe dönüşmüş oldu. Ancak bütün araştırmalarımızın sonunda vardığımız kesin sonucu baştan söylemek gerekirse o da kadın şair oranının erkek meslektaşlarına göre neredeyse yok denecek kadar az olduğudur. Bu bakımdan uzun yıllardır devam ettirdiğimiz gayretler neticesinde ulaşılabilen 12 kadın şairi azımsamamak gerekir.

Bizde kadın şair¹ sayısının böylesine az olmasının temel ve en önemli gerekçesi kuşkusuz "eğitim"dir. Osmanlılarda Tanzimat'tan önce kızlar için tek eğitim kurumu sıbyan mektepleriydi. Erkekler ve kızlar için ayrı ayrı açılmış olan sıbyan mektepleri olduğu gibi erkek ve kız çocuklarının birlikte devam ettikleri sıbyan mektepleri de vardı. Beş-altı yaşlarında başlanan bu okullara erkek çocukları ergenlik çağına, kız çocukları ise "kaç-göçü" gerektiren bir yaş ve bünyeye erişinceye kadar devam ederlerdi. Öğretmenler erkek olduğu için yaşları dokuzu geçmiş kız çocuklarının okula devam etmesi uygun görülmezdi. Ancak bazı varlıklı ve kültürlü ailelerin kızları ya özel öğretmenlerden dersler alarak ya da kendi kendilerini yetiştirmek suretiyle dinî ve edebî bilgilerini arttırma imkânı bulabilirlerdi (Şanal 2005: 650).² Osmanlı kadın şairlerine dair yapılmış en geniş çalışma olan Müjgân Cunbur'un *Osmanlı Dönemi Türk Kadın*

¹ Eski dilde kadın şairler için Arapça "şâ'ire" denirdi. Bu makalede -alıntılar dışında- "şaire" yerine "kadın şair" veya doğrudan "şair" tabiri kullanılacaktır.

² Osmanlı Dönemi'nde kadınların eğitimi bahsi konumuzla ilgili olmakla birlikte çalışmanın hacmini daha da arttırmamak için bu konuda geniş bilgi bulunabilecek bir çalışmaya atıf yapmakla yetiniyoruz: bk. Keçeci Kurt 2011.

Şairleri adlı kitabında (2011) madde başı olarak 208 kadın şair tespit edilmiştir. Cunbur'un çalışmasından sonra da doğrudan kadın şairleri ele alan antolojik kitaplar, makaleler vs. yayımlanmışsa da bunlarda Cunbur'un eserine kayda değer bir ilave yapılamamıştır. Son zamanlarda, başta lisansüstü tezler olmak üzere kimi "perakende" çalışmalarda bazı kadın şairler gün yüzüne çıkmıştır.³ Türkçenin en önemli dijital biyografi ansiklopedisi olan *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde⁴ de Cunbur'da bulunmayan bazı kadın şairler mevcuttur.

Tespit Edilen Kadın Şairler Hakkında

Çalışmamız neticesinde şu şairler tespit edilmiştir: 'Â'îşe Hanım, 'Atıyye Hanım, Fâtıma Zehrâ Hanım, Lutfiye Hanım, Râbi'a Hanım, Râziye Hatun, Sadberg Hanım, Safiye Hatun, Safiye, Şekîbe 'Alî Hanım, Şerîfe (Ümmü Külsûm) Hatun, Zibâ Hanım.

Bu 12 şairin -bazıları kesin olmamakla birlikte- ikisi 16. yüzyıl, ikisi 17. yüzyıl, üçü 18. yüzyıl, üçü 19. yüzyıl, biri de 20. yüzyılda ömür sürmüştür. 18 veya 19. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen bir şairin yaşadığı dönem hakkında ise bir değerlendirme yapılamamıştır. Cunbur'un eserinde yer alan 208 şairin sadece 13'ünün 19. yüzyıldan öncesine ait olduğu düşünülürse tespit ettiğimiz 12 şairden 7'sinin 16, 17 ve 18. yüzyıla mensup olmalarının ayrıca önemli olduğu açıktır.

Bu şairlerden üçü (Râziye Hatun, Safiye Hatun, Şerîfe Hatun) hakkında bilgi veren yegâne kaynak Hüseyin Hüsâmeddîn'in (Yasar) (1869-1939) *Amasya Tarihi*'dir. Hüseyin Hüsâmeddîn, eserinin Amasya'da yetişmiş kişilerin biyografilerinden oluşan gayrimatbu ciltlerinde yer alan⁵ bu isimlere dair bilgi vermekle birlikte ne yazık ki hiçbir şiir örneği kaydetmemiştir. Lutfiye Hanım ve Şekîbe 'Alî Hanım dışındaki şairlerin hayat hikâyelerine dair ise eski-yeni hiçbir kaynakta bilgi mevcut değildir. Onlar hakkında sadece şiirlerinin bulunduğu mecmua veya cöngün kimi özelliklerinden yahut doğrudan eldeki şiirlerinden yola çıkarak birtakım değerlendirmeler yapılmaya çalışıldı.

Hüseyin Hüsâmeddîn'in tanıttığı ve haklarında sadece "şâire" demesinden hareketle şiirle ilgilendiğini bildiğimiz üç kişi dışında kalan dokuz şairin üçünün şiirleri klasik veya lâdinî tarzda, sekizinininki dinî-tasavvufi içeriklidir. Şekîbe 'Alî Hanım'ı ise Tefîk Fikret tesirinde şiirler kaleme alan Servet-i Fünûn muakkibi bir şair addetmek icap eder. Sadberg Hanım'ın mevcut bütün şiirleri hece ölçüsüyle iken Lutfiye Hanım hem aruz hem hece ölçüsünü kullanmıştır. Diğerlerinin tespit edebildiğimiz bütün şiirleri aruz ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Şairlerin çoğunun manzumelerinin vezin, kafiye veya şekil özelliği gibi şiirin teknik yönleri bakımından kusurlarla malul olması da tespit edilen bir başka ortak özellik olarak öne çıkmaktadır.

Şairlerin sanatlarına dair değerlendirmelerde de ifade edildiği üzere, bahis konusu kusurların bir kısmının o şiirin bulunduğu şiir mecmuası veya cöngü tertip eden kişinin dalgınlık, dikkatsizlik veya bilgisizlik gibi sebeplerle eksik ya da yanlış kaydetmesinden kaynaklanması ihtimali de vardır. Esasen o ihtimal hiç olmasa bile böyle bir durumu yadırgamamak lazımdır. Zeyneb Hanım (ö. 1474-75), Mihrî Hatun (ö. 1514-15), Fitnat Hanım (ö. 1780), Âdile Sultan (1826-1899), Şeref Hanım (1809-1861), Fatma Âliye Hanım (1862-1936) gibi "aristokrat" ailelerde yetişmiş kadınların özel hocalar nezaretinde bir medrese talebesinden geri kalmayacak derecede belâgat, aruz ve şiir dersleri aldıkları, üstelik aileden sanat, edebiyat ve

³ "Perakende" vurgulaması, yapılan bu çalışmaların dağınık, çoğunlukla birbiriyle irtibatsız ve birbirinden habersiz olması, dahası bu çalışmaların "kadın şairlerin isimlerini tespit etmek" gibi bir amacı olmaması dolayısıyladır.

⁴ www.teis.yesevi.edu.tr

⁵ *Amasya Tarihi*'nin bahsettiğimiz ciltleriyle birlikte tamamı 2022 yılı sonlarında bir heyet tarafından yayına hazırlanarak Amasya Belediyesi tarafından bastırılmıştır. Ancak biz çok önceleri tespit ettiğimiz bu şairlere dair malumatı doğrudan yazma ciltlerden aldığımız için oraya atıf yaptık. Bu sebeple sözü edilen yayınlara bazı okuma ve/veya yorum farklılıkları olabilir.

şiiirle dolu bir atmosferi teneffüs ederek yetiştikleri düşünöldüğünde onların öne çıkmaları hatta erkek meslektaşlarıyla yarışacak derecede şiiir söylemeleri tabiidir. Ancak çok az kadının böyle imkânlarla sahip olduğı düşünöldüğünde, kendi gayretleriyle bir şeyler ortaya koymaya çalışsan kadın şairlerin manzumelerindeki teknik aksaklıkları da tabii karşılamak gerekir. Bilindiğı kadarıyla edebiyatımızın mevlit kaleme alan tek kadın şairi olan Balıkesirli Keşkek-zâde Fatma Kâmile Hanım'ın (1830-1921) mevlidinin mukaddimesinde sarf ettiğı şu sözler, ifadeye çalıştığımız meseleyi bütün çiplaklığıyla ortaya koyar niteliktedir:

"Bu eser-i nâ-çizânem gûşe-'ismet-hânede kendü zâde-i tab'-ı 'âcizânem olduğı cihetle mensûb olduğum sınıfa nazar olunup zuhûr iden noksânın 'afv olunması müstercâdır. (Keşkek-zâde 1306: 2)"

Fatma Kâmile Hanım, bugünün diliyle şöyle söylüyor:

"Bu değersiz eserimi, evimin bir köşesinde kendi âcizane yeteneğimin ürünü olarak yazdığım için mensubu olduğum sınıfa (kadın olmama) bakılarak ortaya çıkan eksikliklerin mazur görülmesi rica olunur."

Gerçekten de klasik Türk şiiirinde kadın şair sayısı çok azdır ve devrin toplumsal yapısı göz önüne alındığında bu şaşkırtmayan bir neticedir.⁶ Zaten mahlasları veya bilinen biyografileri elde olmasa bu sahada kalem oynatan kadınları erkek şairlerden tefrik etme imkânı yoktur. Bu da galiba değinilmesi gereken bir başka önemli husus olsa gerekir. Ancak yazı konumuz doğrudan bu olmadığı için, bu mevzuda ileri sürölen farklı görüşleri derleyen birkaç çalışmaya⁷ atıf yaparak kendi kanaatimizi ifade edelim: Mihrî Hatun'un toplumun umumi değer yargularının rağmına "kadın"ı savunan ilginç manzumesiyle Zeynep Hanım'ın benzer beyitleri hariç tutulursa⁸ kadın şairlerin mısralarında kadınsı söylem yok gibidir. Onlar da keman kaşlı, la'l dudaklı, ahu gözlü dilbere vurgundurlar, onların da en zorlu engeli "rakîb", en büyük acıları "hicran"dır. "Rind"dirler, "vaizin, zahidin, sofunun" nasihatlerine karınları toktur, kendilerini aşk işinde Mecnûn'la, Ferhad'la, Vâmık'la kıyas ederler vs. Yukarıda atıf yapılan çalışmalarda göröleceğı üzere bu hususta oldukça farklı değerlendirmeler mevcutsa da bunların kahir ekseriyetinin ilmî ve objektif olmaktan çok, görüş sahibinin eldeki metinlerde karşılığı olmayan şahsi kanaatleri olduğunu söylemek gerekir. Bize göre bunda hususi bir gerekçe aramak beyhude uğraştır. Zira bu edebiyat "klasik" bir edebiyattır ve şairler sadece şekil değil muhtevadan mecazlar âlemine, mazmunlardan söz kadrosuna kadar sınırı ve kaideleri önceden belirlenmiş bir alanda kalem oynatmak zorundaydılar. Zaten bir fiktif âlem olan bu şiiir atmosferine yaşanan dünyadan ferdi unsurları taşımaları oldukça zordu. Bu kurala kadın şairler de uymalıydılar; zira başka seçenekleri yoktu. Bilinen hayat hikâyesine nazaran ileriki yüzyıllardaki hemcinslerine göre daha rahat ve nispeten özgür bir ortamda yaşadığı anlaşılan Amasyalı Mihrî Hatun hariç tutulursa⁹ bu hâl, hassaten klasik şiiirin temerküz ettiğı bir alan olmak gibi çok mühim bir yerde

⁶ Ancak bütün okları da devrin toplumsal yapısına bağlamanın haksızlık olacağına da altını çizilmeliyiz. Bahsi konusu dönemlerde Batı edebiyatlarında da kadın şair sayı yahut erkeklere göre oranında farklı bir durum olmadığı gibi günümüz Türk edebiyatında dahi kadınlar lehine gelişen ciddi rakamlardan söz edemeyiz.

⁷ Mesela bk. Pala 1998; Bekiroğlu 1999, Toska 2007: 672-673; Morkoç 2022: 225-226; Yılmaz 2012: 47-48.

⁸ Mihrî Hatun'un *Dîvân*'ındaki; "Bir mü'ennes yeg durur kim ehl ola / Bin müzekkerden ki ol nâ-ehl ola // Bir mü'ennes yeg ki zihni pâk ola / Bin müzekkerden ki bi-idrâk ola" (Arslan, 2007: 388) beyitleri ile Zeynep Hanım'ın "Ne zenler var ki meydân-ı hünerde / Bin erden yeg ururlar topa çevgân // Müzekkerlik kemâl olmaya şemse / Mü'enneslikden irmez mâha noksan" (Toska 2007: 675) beyitleri sonraki dönemlerde eser veren hemcinslerinde benzerine rastlayamayacağımız iki cesur çıkış olarak nitelenebilir.

⁹ Mihrî Hatun'un çok sevdiği hâlde evlenemediğı İskender Bey'i bir gazelinde "İrdi çün âb-ı hayâta Mihrî ölmez haşre dek / Gördi çün zulmet şebinde ol 'ayân İskender'i" beytiyle örtülü olarak andıktan bir murabbaında geçen şu bendde doğrudan zikreder: "Bir zamân şeh-i Amâsiyye'de İskender idün / Hızr-veş âb-ı hayât isteyene rehber idün / Hüblar içre sanemâ sen dahi bir server idün / Yüri şâhum yüri ismarladum Allâh'a seni (Arslan, 2007: 311, 334).

olan “gazel” için böyleydi. Bununla birlikte 15. yüzyılın muasır ve hemşehri şairleri Zeynep ve Mihrî Hanım’ın sözü edilen bu manzumelerinin mevcudiyeti, şehzadeler şehri Amasya’da oldukça “serbest” bir hayat sürmeleriyle ilişkilendirilebilir. Sonraki asırlarda yetişecek olan meslektaşları da aynı müreffeh havayı teneffüs edebilseler, daha açık söyleyecek olursak bu tür çıkışlara cevaz veren, hoşgörülü bir ortamda şiir söyleyecek olsalar belki de yukarıda yaptığımız genellemenin aksine kadın şairler için “özgün” ve hem konu çeşitliliği hem şair sayısı bakımından daha “velut” bir saha açılmış olabilirdi.

Dil ve muhteva bakımından erkeklerden ayırt edilemeyecek bir tarzı benimseyen kadın şairlerin mahlas bakımından sergiledikleri “ortak tavır” mutlaka üzerinde durulması gereken bir husustur. Cunbur’un tespit ettiği 208 şairin tamamı mahlas olarak asıl adlarını kullanmışlardır.¹⁰ Erkek şairlerde oldukça düşük bir oranda olan asıl adını mahlas olarak kullanışın kadınlarda istisnasız benimsenmesinin kuşkusuz bir anlamı olmalıdır. Klasik şiirimizin mahlas seçme geleneğinde sıklıkla görülen, aile, tarikat, doğum yeri vb. mensubiyet ifade eden kelimelere nispet î’si ekleyerek oluşturulan mahlaslara hiçbirinin yönelmemesinin şiirlerinin mahlas beyitlerinde olsun kendilerini gösterme gayesine matuf olduğunu ve bunun da kadın şairler arasında bir tür geleneğe dönüştüğünü söylemek herhâlde yanlış olmayacaktır. Nitekim farklı edebiyat alanlarından, farklı bilgi-görgü birikimlerinden olsalar da 12 kadın şair için de aynı durumun geçerli olduğunu görüyoruz.

Bununla birlikte kadın şairlerin tespit edilmesine dair mahlaslarla ilgili bir zorluktan veya bir meseleden daha söz etmek gerekir. Her ne kadar tespit edilebilen kadın şairler bütünüyle kendi adlarını mahlas olarak kullanmışlar ise de bu, şiir mecmuaları veya cönklerde erkeklerin de kullanabileceği mahlaslarla şiir yazmış kadınların bulunmadığını göstermez. Hatta tezkirelerde hakkında pek bilgi bulunmayan kimi şairlerin aslında kadın olması dahi ihtimal dâhilindedir. Mahlasta veya şiirin başlığında “Hanım, Hatun, Sultan, Bacı” gibi belirleyici bir unvan olan yahut Rahîme, Münîre, Nâciye gibi müenneslik eki almış isim veya mahlaslar dışında kalan birçok mahlasla şiir yazmış bilinmeyen başka kadın şairlerin olması da muhtemeldir ve bunları tespit etmek neredeyse tesadüflere bağlıdır.

Tespit ettiğimiz meçhul kadın şairlerin şiirlerinin konusuna gelince... Varlıklarından *Amasya Tarihi*’nde bahsedilen şairlerin şiir örneği elde olmadığı için ne tür şiirler yazdıklarını bilmiyorsak da biri zaten Mihrî Hatun’un yanında yetişen bir şair olduğu için şüphesiz, diğer ikisi de sınırlı biyografilerine bakıldığında şehirli ve varlıklı ailelerin eğitilmiş kızı olmaları hasebiyle kuvvetle muhtemeldir ki divan şairiydiler. ‘Âişe, Râbi’a, Safiye ve Zîbâ Hanım’ın eldeki şiir örnekleri onları da klasik şiir müntesibi saymamızı icap ettiriyor. Diğer üç şairi hem aruz hem heceyle şiir yazabilen, tasavvufi konuları işleyen şairler olarak tasnif etmek; Sadberg Hanım’ı ise her ne kadar diğerleri gibi tasavvufi konuları işlese de kullandığı dil ve yalnızca hece ölçüsüyle yazması bakımından halk şiiri tarzına daha yakın bir şair olarak kabul etmek gerektiği kanaatindeyiz. Şekîbe ‘Alî ise Osmanlı’nın çağdaş yüzünü temsil eden bir “aydın” kadın olarak Servet-i Fünûn şiirinin geç dönemdeki bir takipçisi olarak nitelendirilebilir.

Yöntem

Bu çalışma, öncelikle başlıkta ifadesini bulan kelimelerle sınırlıdır. Bütün Türk şairlerini değil Osmanlı Devleti sınırları içinde gelişen Türk edebiyatını kapsamaktadır. İkinci bir sınırlılık alanı, yine başlıkta geçen “meçhul” kelimesiyle ilgilidir. “Meçhul”den muradımız büsbütün bilinmemek değil, Osmanlı Dönemi’nde yetişmiş kadın şairlere dair hazırlanan biyografik-

¹⁰ Bir çalışmada, tespit edilen 50 şairin sadece ikisinin (Sıdkî ve Safvet Hanımlar) erkek adını mahlas olarak seçtiği ifade ediliyorsa da (Dinçer 2014: 159) onlar da kendi adlarını mahlas olarak kullanmışlardır. Arapça veya Farsça kökenli kimi isimlerin toplumumuzda hem erkek hem kadın için kullanıldığı bilinmektedir. Yazarın yanığı, kişi adlarına bugünün anlayışıyla bakmaktan kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Sıdkî’nin asıl adı Sıdkî Emetullah (Sâlim “Sıdkî Kadın” başlığı altında tanıtır: İnce 2005: 463), Safvet’in de Nesîbe Safvet’tir (bk. Fatîm Dâvûd 1271: 230). Yani diğer meslektaşları gibi onlar da aslında kendi adlarını mahlas olarak almışlardır.

antolojik kitaplarda yer almamış olmaktadır. Nitekim burada yer verdiğimiz kadın şairlerden ikisi başka çalışmalarda tanıtılmıştı.¹¹

Temel başvuru kaynaklarımız el yazması eserler olmuş; sadece iki şair için -yazma kaynaklarıyla mukayese kaydıyla- matbu kaynaklardan istifade edilmiştir. Çalışmamızı el yazması eserlerle sınırlamamızın iki sebebi vardır: İlki, yazma eserler dışında kalanların hemen tamamen Harf İnkılâbı'ndan önce neşredilen süreli yayınlarda yer alan şiirlerin konu ve kapsam itibarıyla dönemini yansıtmaması, başka bir deyişle bu şairlerin eserlerinin daha ziyade Yeni Türk Edebiyatı araştırmacılarının alanına girmesi; ikincisi ve daha önemlisi ise, bunları da dâhil ettiğimiz takdirde çalışmamızın boyutlarının bir makale hacmini çok aşacağı endişesidir. Zira yaptığımız çok kısa bir tarama sonucunda bile literatüre girmemiş¹² Azîz Bedî'a, Azîz Nerîmân, Belkîs Ümîd, Hâlide Fatma, Hamîde Hanım (Abdülhak Hâmid'in kızı), Kâmurân Hanım, Pervîn Nâkâm, Sa'diye Nefise Hanım ve Zühre Hanım gibi birçok kadın şairin şiirlerini tespit ettik. Sadece birkaç kadın mecmuasında yaptığımız taramayla bu isimlere ulaşılması, şiirlere yer veren bütün periyodiklerin incelenmesiyle "meçhul kadın şairler" in tamamının bir kitap yahut kitapçık hacmine ulaşacağının işaretidir.¹³

Bu makalede tanıtılan 12 şair, adlarının alfabetik sırasına göre sıralandı. Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi varsa o bilgiler aktarıldı; yoksa şiirinden hareketle biyografisine, en azından yaşadığı döneme dair yorumlarda bulunuldu. Eldeki malzemenen hareketle edebî kişiliğine dair değerlendirmeler ifade edildikten sonra şiir örneklerine yer verildi. Her şiirin sonunda kaynağı gösterildi.

Araştırmalarımız sırasında karşılaştığımız yanıltıcı bazı kayıtlardan da söz etmek isteriz. Şiir mecmuaları ve cönklerdeki bilgilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği bilinen bir husustur. Mürettepler nazım şekillerinin veya türlerinin adlandırılmasından şair mahlaslarına kadar bir dizi hata yapabilirler. Sık yapılan bir hata da makta beyitlerindeki kimi kelimelerin mahlas zannedilmesidir. Nitekim İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 3523 numarada kayıtlı bir şiir mecmuasının 69b sayfasında yer alan gazelin başlığındaki "Ma'sûme Kadın" ibaresi bunun tipik bir örneğidir. Mürettebinin son beyitte yer alan "ma'sûma" kelimesini mahlas zannederek buradan Ma'sûme Kadın adlı bir şair icat ettiği beyit şöyledir:

Çeşm-i ma'sûma cemâlin 'aksi pertev salalı

Tûtû-veş âyîne-i ruhsârdır eğlencemiz

Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Mnz. 738 numarada kayıtlı bir şarkı mecmuasında hemen her şarkının (şiirin) yanında yer alan hânende adları¹⁴ şair ismi zannedilmiş olmalı ki, Yöktez'de

¹¹ Bu durumda okurun zihninde haklı olarak bu iki şairin neden "meçhul" olarak nitelendiği sorusu gelecektir. Gerçekten de meçhuldür; zira bunlardan biri Ali Emîrî'nin bundan 104 sene önce (Rûmî 1330) yayımladığı bir makalede geçtiği hâlde bugüne değin kadın şairlere dair hiçbir yayında anılmamış 'Â'îşe Hanım, diğeri de beş sene önce yayımlanan bir tebliğde tanıtılmasına rağmen TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü) de dâhil olmak üzere literatürde zikredilmeyen Lutfiye Hanım'dır. Bunları, özellikle de 'Â'îşe Hanım'ı dışarıda bırakmak, konuyla ilgili bundan sonra yapılacak çalışmalarda da onun "meçhûle" olarak kalması neticesini doğurabilirdi.

¹² Bu çalışmada "özet"ten beri "literatür", "ilgili literatür" tabirlerinden kastımız, bu konuda yapılan en kapsamlı çalışma olan Müjgan Cunbur'un eseri başta olmak üzere Osmanlı kadın şairlerine dair yapılan toplu biyografi çalışmalarıdır.

¹³ Arap harfli Türkçe dergilere dair ilk akla gelen isim kuşkusuz ki Hakkı Tarık Us'tur. Onun İstanbul Beyazıt Kütüphanesi'ndeki koleksiyonunda bulan bütün periyodikler <http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/> adresinden erişime açıktır. Hazırlanması muhtemel "Arap Harfli Süreli Yayınlarla Göre Osmanlı Kadın Şairleri" konulu bir lisansüstü -tercihan doktora- tez çalışması da literatürdeki eksikleri tamamlamak adına önemli ve faydalı olacaktır.

¹⁴ Başka şarkı ve güfte mecmualarında da bazen bestekâr bazen de hânende adlarının şiir başlıklarına veya başlıkların yanına yazıldığı görülür. Mesela Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi Mec. 36 numarada kayıtlı (bk. Köksal vd. 2018: 366) Şarkı Mecmuası'nda şarkıların başında adları geçen Mahmûde Handân Hanım, Nergis Hanım adları bu kabildendir.

bu mecmua üzerine “Kadın Şairlere Ait Bir Mecmua” adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlandığı bilgisi görünmektedir.

Şüpheli gördüklerimizi çalışmamıza almadık. M. Fatih Köksal Kütüphanesi’nde 20. yüzyıl başlarında tutulduğu anlaşılan Mec. 11 numarada kayıtlı şiir mecmuasının sonuna (vr. 18a-19a) “Habîbe Mollâ” tarafından yazılmış bir hicviye vardır. Bu şiir Fâzıl Ahmed’in (Aykaç) “Dedemin Mektubu” başlıklı 22 beyitlik manzumesine “Hanım Ninesinin Mektûbu” başlığı ile verilmiş 18 beyitlik cevaptır. Fâzıl Ahmed’in Habîbe Mollâ müstearını kullandığına dair bir bilginiz olmasa bile bu cevabi şiirin yine Fâzıl Ahmed’e ait olmasını ihtimal dâhilinde gördüğümüz için şiirin atfedildiği Habîbe Mollâ’yı da meçhul kadın şairler arasında değerlendirmedik.¹⁵ Yine aynı kütüphanede yer alan ve 18. yüzyılda derlendiği düşünülen şiir mecmuasında yer alan bir koşmanın (Mec. 139/2: 119b) başlığında ve son dörtüğünde “Şâhiye” mahlası mevcuttur. *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*’nde aynı şiir Şâhî mahlaslı bir şaire atfedilmektedir (Özmen 1998: 2/192). Özmen’in Şâhî’ye mal ettiği şiirin mahlası, son dörtlükten de anlaşılacağı üzere “Şâhiye” olmalıdır:

Yolumuz On İki İmâm’a çıkar
Rehberim Muhammed Ahmed-i Muhtâr
Mürşidim ‘Alî’dir sâhib-Zulfikâr
Kulundur Şâhiye dîvâna geldi

Ancak yaptığımız araştırmalarda cem törenlerinde de okunan nefeslerden olduğunu öğrendiğimiz, başka bir ifadeyle oldukça yaygın ve bilinen bir metin olan bu manzumenin ilâhi formunda da bestelendiğini, kimi internet sitelerinde güftesinin “Şâhika”ya ait olarak kaydedildiğini¹⁶ de gördük. Bu sebeple Şâhiye’ye aidiyetini şüpheli gördüğümüz için şiiri ve şairini burada değerlendirmedik.

Sonuç

Osmanlı şiirinin olgunlaşmaya başladığı devir olarak kabul edebileceğimiz Fatih dönemi aynı zamanda ilk kadın şairlerin de zuhur ettiği bir süreç olarak dikkat çekmektedir. Daha bu erken dönemde Mihrî Hatun ve Zeynep Hatun gibi kadın şairlerin divan oluşturabilecek miktar ve değerinde şiirler yazmaları oldukça dikkate değer bir olgudur. Daha da önemli ve dikkat çekici olan da her ikisinin de metin içinde kısmen değindiğimiz, kadınlığı şiirlerinde bir öge ve bir “değer” olarak rahat bir şekilde kullanacak özgünlükleridir. Kadın şairlerin sayısında son asra, yani 19. yüzyıla gelene değin tedrici ve gözle görülür bir azalma olduğu da bir başka altı çizilmesi gereken husus olarak öne çıkmaktadır. Son asırda artık kadınların da şu veya bu şekilde öğrenim görebilmeleri, bazılarının Avrupa kültür, sanat ve edebiyatıyla da tanışmaları, özellikle asrın son çeyreğinde gazete ve dergilerin, hassaten kadın dergilerinin çıkmaya başlaması, bu dönemde kadın şairlerin artmasının önemli etkenleri arasında sayılabilir.

Çalışmamızla ortaya çıkan hülâsa da bu söylediklerimizle örtüşen bir manzara seyrediyor. En çok kadın şair tespit ettiğimiz dönem yine 19. yüzyıldır. Bu çalışmadaki kadın şairlerin dağılımlarında en öne çıkan husus, şairlerin temsil ettikleri yüzyıllarla ilgilidir. 19. yüzyıl öncesinde yaşamış kadın şairlerin iki elin parmaklarından biraz fazla olduğu düşünüldüğünde 12 şairin yarısından fazlasının daha önceki asırlara mensup olmaları elbette kayda değerdir. Şiirlerin konu dağılımları, daha doğru ifadeyle kadın şairlerin edebiyat alanları da benzer bir manzara arz eder. Bütün bu bilgiler yukarıda genel olarak verildiği gibi şairlerin şiir örnekleri ve biyografilerinden de gerekli çıkarımlar rahatlıkla yapılabilir.

¹⁵ Şiirin son iki beyti şöyledir: Beni dinle uyma aslâ sen bunamış dedene / Çocuk olup kulak verme her nasihat edene // İşte sana haminnenden en esaslı bir öğüt / Bulgurunu her bulduğun değirmene dal öğüt

¹⁶ Mesela bk. <https://www.fikriyat.com/webtv/ahmet-hakki-turabi-ilahileri/ahmet-hakki-turabi-kurbanlar-tiglanip>

‘Â’işe Hanım, Lutfiye Hanım ve Şekîbe ‘Alî Hanım dışındaki dokuz şair ilk defa bu çalışmayla tespit edilmiştir. Varlıklarını şiir mecmuaları ve cönklerden tespit ettiğimiz şairlere dair kaynaklarda bilgi yoktur. İlgili şairin eldeki bir veya birkaç şiirine nazaran sanatları hakkında bir şeyler söylenmeye, yine bu mahdut manzumelerden hareketle kimliklerine dair yorumlar yapılmaya gayret edilmiştir.

Son söz olarak edebiyat tarihimizin fazla irdelenmeyen bir meselesi olarak eski kadın şairlerimizin hem varlıklarının belirlenerek edebî şahsiyetlerinin ortaya konması hem de genel manada “Osmanlıda kadın şair olmak” hususunda yapılacak çalışmalarla ilgili katedilmesi gereken daha çok yol olduğunu ifade ve itiraf etmek isteriz.

Şairlerin Biyografileri ve Şiirleri

‘Â’işe Hanım (17. yüzyıl)

Varlığı, bir şiir mecmuasından hareketle Ali Emîrî tarafından tespit edilen ‘Â’işe Hanım, şuara tezkireleri veya diğer biyografi kaynaklarında adı anılmayan kadın şairlerdendir. Ali Emîrî’nin yerini bildirmediği mecmuadaki şiir bazı farklılıklarla Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Mnz. 616 numaradaki şiir mecmuasında da mevcuttur. Ali Emîrî ‘Â’işe Hanım’a dair, şiirinin yer aldığı mecmuadaki kimi notlardan hareketle şunları kaydediyor:

“Macaristan havâlisinde yazılan bir mecmû’ada bu gazelin bâlâsında ‘Güfte-i ‘Â’işe Hanım ber-Hâk-i Uyvar’ ibâresi bulunmasına nazaran Uyvar şehrinden olduğu anlaşılıyor. Uyvar şehri Macaristan’ın ikinci târîh-i fethi olup vilâyet şekline ifrâğ olunan 948 senesinde dâhil-i kalem-rev-i ‘Osmânî olmuştur ve Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa’nın sadâreti zamânında bir aralık Nemçeliler yedine geçmişse de derhâl ve bizzât ‘azîmet ederek istirdâd ve bu târîhi inşâd eylemişti: ‘Allah mu’în oldı feth eyledik Uyvar’ı’ (1074)

Bir buçuk ‘asırdan ziyâde zîr-i saltanat-ı ‘Osmâniyye’de bulunan bu şehir 1096 senesinde memâlik-i ‘Osmâniyye’ye vedâ’ eylemiştir. İşte bu gazel o şehir şâ’irelerinden ‘Â’işe Hanım’ın bize sermedî bir armağanıdır. Gazelin muharrer olduğu sahîfede ‘nâzîre’ serlevhası tahtında 1097 tarihi mevcûd bulunmasına ve gazeldeki selâset-i elfâza nazaran ‘Â’işe Hanım’ın o devrin şâ’irelerinden olması tahmîn olunabilir. (Ali Emîrî 1335: 324-5)”

Ali Emîrî’nin sondaki tespiti şairi tanımak adına çok değerlidir. Şu hâlde tezkirelerde kaydedilmeyen bu şairin en azından 1097 (M. 1685/1686) tarihinde hayatta olduğunu öğrenmiş oluyoruz. Şimdilik elde aşağıdaki gazelinden başka manzumesi bulunmayan ‘Â’işe Hanım’ın klasik şiire hem şekil hem mana bakımından hâkim, -diğer kadın şairlerimizde olduğu gibi- erkeksi bir edayla hatta şuhane tarzda kalem oynatan bir şair olduğu söylenebilir.

Uyvarlı ‘Â’işe Hanım’ın şiirinin Ali Emîrî neşri (AE) ile Millet Kütüphanesindeki (MK) şiir mecmuasında- yer alan nüshanın karşılaştırmalı metni aşağıdadır:

Güfte-i 'Ayşe Hanım be-Hâk-i Uyvar¹⁷

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Kendü¹⁸ lutfıyla gelen dildâra kıymet var mıdır
Bundan a'lâ¹⁹ 'âşıkâ 'âlemde²⁰ devlet var mıdır

Yek işâretle murâdın neydüğün fehm eylese²¹
Nâz ile yanına gelse dise hizmet var mıdır

Destine yapışıcak²² sunsa lebinden bûseler
Soyunup koynuna girse dise lezzet var mıdır

Sînem üstüne çıkıp 'uryân sürünse²³ ol perî
Dise cânım tîzce tut hîç sabra tâkat var mıdır

Vasl için cânânımız cân nakdin istermiş bahâ
'Â'işe²⁴ tâlib geçersin sende himmet var mıdır

Kaynaklar: *Mecmû'a-i Eş'âr* (yz.). Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Mnz 616, 63a; Ali Emîrî (1335). "Macaristan Şâirât-ı Kadîme-i Osmâniyyesinden 'Â'işe Hanım'ın Gazel-i Belîgâne ve Rindâneleridir", *Tarih ve Edebiyat*, Sene: 3, S. 16, 30 Haziran 1335, s. 324.

'Atıyye Hanım (18. yüzyıl):

'Atıyye Hanım'a dair tek bilgimiz, şiirinin yer aldığı bir mecmuanın başlığındaki bir ibaredir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 3011 numarada kayıtlı şiir mecmuasında yer alan şiirinin başlığındaki "Hazret-i Şeyh Efendimizin Kerîme-i Ma'neviyyesi 'Atıyye Hanım" ibaresine göre 'Atıyye, mecmua derleyicisi olan kişinin şeyhinin kızı imiş. Kim olduğunu tespit edemediğimiz bu şeyhin bahis konusu mecmuada "Cânîb" mahlasıyla şiirleri mevcuttur. Şaire dair bundan başka, -mecmuanın 18. yüzyılda tertip edilmiş olmasından hareketle- derleyicinin şeyhinin olması hasebiyle bu asırda yaşadığı bilgisini verebiliyoruz.

Şairin aşağıdaki şiiri, Türk şiirinde çok az görülen müselles nazım şekliyle, onun da mütekerrir olan türüyle yazılmış olması dikkat çekici ve önemlidir. Muhtemelen şiir tekniğine hâkim olmamasından kaynaklanan bu durumdan başka şiirdeki bazı kafiye problemleri de gözden kaçmamaktadır:

¹⁷ Güfte-i 'Ayşe Hanım be-Hâk-i Uyvar: Macaristan Şâirât-ı Kadîme-i Osmâniyyesinden 'Â'işe Hanım'ın Gazel-i Belîgâne ve Rindâneleridir, AE.

¹⁸ Kendü: Kendi, AE.

¹⁹ a'lâ: 'âlî, MK.

²⁰ 'âlemde: dünyâda, AE.

²¹ Eylese: eyleye, MK.

²² Destine yapışıcak: Yapışınca destine, AE.

²³ sürünse, sarılsa, MK.

²⁴ 'Â'işe: 'Âyişe, MK.

Hazret-i Şeyh Efendimizin Kerîme-i Ma'neviyyesi 'Atiyye Hanım Münâcâtı - Selleme-hullâhu-

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

'Aşk-ı Hakk oldı 'inâyet rûy-ı mürşid[d]en bana
Zikr-i Mevlâ'dan irişdi himmet-i pîrân bana
Gark-ı 'isyânam meded kıl yâ Resûlallah meded

'Âcizem bî-çâreyem her çâre sendendir amân
Mahv kıl hep benliğim tâ âşinâ olam sana
Gark-ı 'isyânam meded kıl yâ Resûlallah meded

Meryem-âsâ zâkir olam rûz u şeb dergâhına
Toğa sırrımdan Rûhu'l-kuds tab'um ümm olsun ana
Gark-ı 'isyânam meded kıl yâ Resûlallah meded

Lutf idüp göster cemâlün şem'ine pervâne-yem
Zâ'ika-âsâ 'Atiyye eyleyem cânım sana
Gark-ı 'isyânam meded kıl yâ Resûlallah meded

Kaynak: *Mecmû'a-i Eş'âr* (yz.). İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 3011, 24a.

Fâtıma Zehrâ Hanım (?-?)

Fâtıma Zehrâ Hanım'ın varlığından da bir şiir mecmuasında yer alan manzumesi sayesinde haberdar oluyoruz. Yaşadığı dönem dâhil olmak üzere bu şaire dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ulaşılabilen tek şiirinde mahlas bulunmaması, Fâtıma Zehra Hanım'ın mahlas kullanmadığı şeklinde yorumlanabilir. Derleyicinin mahlassız bu şiirin sahibinin Fâtıma Zehrâ Hanım olduğu hususundaki bilgisinin kaynağını bilemiyoruz. Şiirin yer aldığı mecmua 19. yüzyılda derlenmiş olmakla beraber şairin yaşadığı döneme dair herhangi bir yorum yapma imkânına sahip değiliz.

Dinî-tasavvufi içerikli bu yegâne şiir, birtakım teknik kusurlarla maluldür. Bu kusurların bir kısmı şaire ait olsa da bazılarının da mecmua derleyicisinden kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Zira -yazı karakteri itibarıyla- mecmuaya asıl derleyiciden başka biri tarafından sonradan yazıldığını tahmin ettiğimiz bu şiirin de içinde yer aldığı birkaç sayfadaki diğer şiirlerde de çokça yazım hatası mevcuttur. Eldeki bu tek şiir örneğine bakarak Fâtıma Zehrâ Hanım'ın dindar, sufi, bildiklerini çevresindekilere nazmen anlatmaya gayret eden bir heveskâr olduğu söylenebilir:

Fâtıma Zehrâ Hanım'ın Gazelidir

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Vech-i insâna nazar kıl âyet-i Kur'ân'ı gör
Aç basîret gözünü [çün] yazılan bürhânı gör

Genc olan vîrâne [göz]de dâ'imâ pinhân olur
Ma'nîde ma'mûr olan [şol] hâne-i vîrânı gör

Gezme kûh [u] sahrâda [gel] boş yire çekme emek
Giregördün şehrine hükm eyleyen sultânı gör

Sanma hâlî bu cihânı nice zâtlar gizlidir
Aç hamîyyet bâbını sırr[î] olan Sübhân'ı gör

Bî-hicâb [u] perde ile vahdet ıssına amân
Şefkat-i yârân ile [ol] itdiği ihsânı gör

Eger 'aklın irişürse bu söze ey bî-haber
Su'âl it işbu sözlerden bir ehl-i gümânı gör²⁵

Eger uydunsa imâma ne hâcet kible sormak²⁶
Cemâ'at imâm bir olmuş gel sen bu seyrânı gör

Kaynak: *Mecmû'a-i Eş'âr* (yz.). Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi, Mec. 16, 23a.

Lutfiye Hanım (Lutfî Lutfiye) (öl. 1909)

Lutfiye Hanım, 19. yüzyıl Türk-Azerbaycan klasik şiirinin önemli şahsiyetlerinden Seyyid Hamza Nigârî'nin (ö. 1885) eşidir. Lutfiye Hanım'ın şiirlerini tespit ederek şairi ve şiirlerini bilim dünyasına tanıtan Müslüm Yılmaz, onun hakkında tezkire ve biyografi içerikli eserlerde herhangi bir bilgi bulunmadığını ancak Seyyid Nigârî hakkındaki bilgilerden hareketle bazı bilgilere ulaşabildiğinden bahisle, özetle şu bilgileri verir:

Seyyid Nigârî'nin dört eşinden biri olan Lutfiye Hanım, kocasının muhtelif görüş ve yorumları nedeniyle Amasya ve çevresinde şöhret ve nüfuzunun yayılmasından rahatsız olan bazı kimseler tarafından çıkarılan "devlet ve millet aleyhine faaliyet gösterdiğine ve isyan çıkaracağına dair" söylentiler dolayısıyla sürgün edilmesi üzerine eşiyile birlikte Amasya'dan ayrılarak 15 Şaban 1302 (30 Mayıs 1885) tarihinde Harput'a ulaşmıştır. Hamza Nigârî, 1303 yılının Muharrem ayında (Ekim 1885) vefat edince vasiyeti gereği naaşı ailesi ve bağlıları tarafından Amasya'ya getirilerek hazırlanan kabre defnedilmiştir. Lutfiye Hanım, cenazeyle Amasya'ya döndükten sonra Yakutiye Mahallesi'nde Şirvânîzâde Mehmed Rüşdü Paşa (1828-1874) tarafından Seyyid Nigârî için yaptırılan konakta yaşamaya başlamıştır. Amasya'daki yeni hayatında geçim sıkıntısına düşen Lutfiye Hanım'ın bu darboğazdan çıkmak için yaşadığı konağı satmak istediği, hakkında bilinen bilgi kırıntılarındandır. Lutfiye Hanım, Amasya'da bugün halk arasında "Azerî Camii" olarak bilinen Şirvanlı Camii haziresinde bulunan mezar taşına göre 7 Recep 1327 / 25 Temmuz 1909 tarihinde vefat etmiştir (Yılmaz 2017: 167-168).

Amasya Tarihi'nin gayrimatbu ciltlerinden 10. ciltteki "Hamza Nigârî" maddesinde de Lutfiye Hanım'a dair bazı bilgiler vardır. Hüseyin Hüsâmeddîn'e göre Lutfiye Hanım, Hamza

²⁵ Mısranın vezni kusurludur.

²⁶ Beytin her iki mısrasının da vezni kusurludur.

Nigârî'nin "beş" eşinden (diğerleri Şâhlık Hanım, Zeyneb Hanım, Emîne Hanım ve Zeliha Hanım) sonuncusudur ve son üç eşi Nigârî'nin vefatına kadar hayatta idiler.²⁷ Lutfiye Hanım'ın Hayrunnisâ ve Büsrâ adlı iki kızı olduysa da ikisi de henüz çocukken vefat etmişlerdir (Hüseyin Hüsâmeddîn [yz.]: 10/285-286)

Lutfiye Hanım'ın şiirleri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları Bölümü K. 1364 numarada kayıtlı olan 12 yapraklık bir yazma içerisinde. Kütüphane katalogunda eser "mecnûa" olarak tanımlanmış olsa da içinde sadece Lutfiye Hanım'ın şiirleri bulunduğundan bu isimlendirme yerine bu küçük yazmayı "Dîvânçe" yahut "Lutfiye Hanım'ın Şiirleri" olarak ifade etmek daha uygun olacaktır. Nüşhada şairin aruz ve heceyle yazılmış 22 manzumesi mevcuttur. Manzumelerin hemen hepsi tasavvufî ve hususen de şairin eşi Seyyid Hamza Nigârî'ye olan aşkı ifade eden samimi parçalardır. Ne var ki eldeki manzumeler -bu hâliyle- Lutfiye Hanım'ın manzum söylemeyi seven ancak şiirin teknik ayrıntılarına hâkim olmayan bir şair olduğunu göstermektedir. Zira sözünü ettiğimiz manzumelerde fazla sayıda vezin ve kafiye kusurları mevcut olduğu gibi aruza da heceye de uymayanlar vardır. Bazıları "heceyle yazılmış gazel" tarzında olan bu manzumeler arasında hiçbir nazım şekline dâhil edilemeyenler de vardır. Söz konusu hataların bir kısmının şiirleri nakleden kişinin kusuru olması ihtimali de hesaba katılmalıdır. Bu nazım parçalarından yedi gazel, bir muhammes, tek bir bend ve bir müfred aruz vezniyle; dördü 11'li, üçü 8'li olmak üzere yedi şiir de hece vezniyle yazılmıştır.

Bu şiirlerin kim tarafından mezkûr nüshaya kaydedildiği, yani eserin müstensihî belli değildir. Başka şiirleri de olup olmadığını bilemediğimiz Lutfiye Hanım'ın sadece üç şiirinde "Lutfiye", diğerlerinde "Lutfî" mahlasını kullanmasını da ilginç bir not olarak kaydedelim.

Lutfiye Hanım'ın ikisi aruz, biri heceyle yazılmış üç şiirini naklediyoruz:

Mevlânâ Seyyid Nigârî Kaddese Sırrahu'l-Bârî Efendimiz Hazretlerinin Harem-i Muhteremi Lutfiye Hanım Efendi Hazretleri Silk-i Nazma Keşîde Buyurdıkları Manzûmedir

Bismillâhirrahmânirrahîm

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

‘Âşık oldum dost bāğında bir gül-i hamrâya ben
Eyledim cânım fedâ hem bir şeh-i bâlâya ben

Tâ ezelden kısmet olmuş bana hicrân âteşi
Tıfl iken birden düşürdüm gönlümü sevdâya ben

Bir taraftan ta'n-ı ağyâr bir taraftan hicr-i yâr
Bu fenâ dünyâda saldı başımı gavgâya ben

Âteş-i hasretle dâyim sîneme dâğlar çeküp
Hamdu lil'lâh mazhar oldum rütbe-i a'lâya ben

Bir nazarda nice bin şeydâları Mecnûn idüp
‘Aşk-ı Mevlâ ile atdım baş açık sahrâya ben

Ma'şûk oldum gice gündüz Hamza-i şeydâya kim
Secde-i şükr it dem-â-dem Lutfiye Mevlâ'ya sen

²⁷ Hüseyin Hüsâmeddîn Nigârî'nin bu mahlası, bir zamanlar âşık olduğu ama evlenemediği Nigâr adlı birine atfen aldığı notunu da düşer.

Dîger

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Yanaram 'aşk odına sabra mecâlim kalmadı
Bulmadım derdime dermân ihtiyârım kalmadı

Geçdi 'ömrüm nâfile hâlâ ki insân olmadım
Gice gündüz zikr-i yârdan başka kârım kalmadı

Tâ ezelden ey Nigârî 'aşkına yanmakdayım
Hicrin ile ağlamakdan tende cânım kalmadı

Turma ey dil [turma ey dil] yüri Hakk'a vâsıl ol
Geçdi vaktim geçdi günüm gayrı müddet kalmadı

İtdiğim cümle hatâyı 'afv it kerem-kânı sen²⁸
Hâl-i zârım sana ma'lûm 'arza hâcet kalmadı

Kûy-ı 'aşkında yanar cânım Nigârî n'eyleyem
Âşiyân-ı dil harâb sabra mecâlim kalmadı

Gam çeküp dünyâ için Lutfî ciğer kan eyleme
'Aşk-ı yârla dolu dil ağyâre bir yer kalmadı

Dîger

8'li hece ölçüsü

Ta'n idenler devrânıma
İremezler seyrânıma
Kıydığım tatlı cânıma
Cemâlullâh 'aşkındandır

Her şâm u seher yandığım
Pervâne gibi döndüğüm
Bu cihândan usandığım
Cemâlullâh 'aşkındandır

Karlu tağlar[ı] aşdığım
Dilden dile bu düşdüğüm
Deryâlar gibi çoşduğum
Cemâlullâh 'aşkındandır

Bülbül gibi söyledığım
Gice gündüz ağladığım
Deniz deryâ boyladığım
Cemâlullâh 'aşkındandır

²⁸ Mısranın vezni kusurludur.

Lutfî nedür âh u zârın
 Hak 'aşkından yandı cânın
 Hüdâ bilür bu efgânın
 Cemâlullâh 'aşkındandır

Kaynaklar: *Mecmû'a* (yz). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları Bölümü K. 1364, 1b, 7a, 7b; Müslüm Yılmaz (2017). "Seyyid Nigârî'nin Eşi Lütfiye Hanım'ın Şiirleri", III. Milletlerarası Hamza Nigari Türk Dünyası Kültürel Mirası Sempozyumu 17-18.05.2017 Şamahı, Azerbaycan, Ed. Halil Farizli, Metin Hakverdioğlu, Amasya, Türkiye, C.1, s. 171, 175, 175.

Râbi'a Hatun (18. yüzyıl ?)

Edebiyat tarihimizde, 20. yüzyılın ortalarına doğru başlayıp sonlarına kadar devam eden, 60'lı yıllarda çok hararetlenen bir "Rabia Hatun meselesi" vardır. Prof. Dr. İsmail Hami Danişmend'in (1899-1967) kendi yazdığı bazı şiirleri "Rabia Hatun" müstearıyla yayınlamasının ardından kopan bu fırtına, Râbi'a Hatun'un aşağıdaki şiirinin tanıtıldığı bir makalede (Köksal 2020) ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. "Râbi'a Hatun" adlı gerçek bir şairin bir gazeline ise iki yazmada tesadüf ettik. Birinde "Râbi'a Hatun", diğesinde "Râbi'a Hanım" olarak geçen bu şairin hayatına dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Şiirin yer aldığı Milli Kütüphane'deki şiir mecmuasının (MK), tertip tarihi belli olmasa da içerdiği şiirlerin çoğunlukla 17 ve 18. yüzyıl şairlerine ait olmasına nazaran 18. yüzyıl başlarında derlenmiş olması ihtimali güçlüdür. Buradan hareketle şairin 18. yüzyıl veya daha erken bir dönemde ömür sürdüğü söylenebilir.

Klasik şiirimiz, şairlerin biyografilerine dair pek az iz taşır. Ancak Râbi'a Hanım'ın elimizdeki biricik şiiri, hakkında az da olsa bir şeyler söylememize imkân verir niteliktedir. Şair bu manzumesini ders aldığı hocasına hitaben yazmış ki, buradan -herhâlde özel hocalardan- belli bir eğitim aldığını, buna istinaden de varlıklı ve eğitilmiş bir aileye mensup olduğu tahmin edilebilir. Yukarıda da bilvesile değindiğimiz gibi klasik şiirimizde kadın şairlerin üslûp, tarz ve tavırlarını erkek şairlerden ayırt etmek neredeyse imkânsızdır. İstisnalar dışında, değil açık açık kadın ağzıyla şiir söylemek, bunu ima etmek bile nadir görülürken Râbi'a Hanım'ın kendisine âşık olan hocasını tedip eden bu şiiriyle farklı ve özgün bir örnek sergilediği söylenebilir.

Râbi'a Hatun'un tespit edebildiğimiz tek şiiri iki nüshanın karşılaştırılmasıyla şöyledir:

Râbi'a Hanım'ın Hocasına Söylediği²⁹

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Nâr-ı 'aşkımla benim sûzâna benzersin hoca
 Bağrı yanmış 'âşık-ı³⁰ nâlâna benzersin hoca

Tîşe-i³¹ derd-i mahabbet pek şikest itmiş seni
 Bir yıkılmış hâne-i vîrâna benzersin hoca

Âteş-i ruhsârıma her dem yanup yakılmada
 Perr ü bâli kalmamış murgâna benzersin hoca³²

²⁹ Râbi'a Hatun, MK.

³⁰ 'âşık-ı: âteş-i, MÜ.

³¹ Tîşe-i: Şişe-i, MÜ.

³² Bu beyit MK nüshasında yok.

Birkaç ebyât ile ‘arz itmişsin ancak hâlini³³
Hayli nâzik şâ‘ir-i rindâna³⁴ benzersin hoca

Bâde-i ‘aşk u mahabbet cânına kâr eylemiş
‘Aklı gitmiş mest-i ser-gerdâna benzersin hoca

Bî-tehâşî muktezâ-yı nefse mağlûb olmada
Bir Mesîhî şeyh-i³⁵ bî-îmâna benzersin hoca

Hfile-dâmen der-miyân itdin makâm-ı hizmete³⁶
Âferînler bende-i fermâna benzersin hoca

İtdiğim cevri ü cefâya hep tahammül eyledin
Bârekallâh bâr-keş hayvâna benzersin hoca

Râbi‘a gülzâr-ı hüsnün bir gül-i handânıdır
Bir belâ-keş bülbül-i nâlâna benzersin hoca

Kaynaklar: Nâyî Osman Dede (yz.), *Şerh-i Müntahaât-ı Nâbi*, Milli Kütüphane 06 Hk 25/3, 18b; *Mecmû‘a-i Eş‘âr* (yz.), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Nu: 21123, 108a; M. Fatih Köksal (2020), “İşte Bu Gerçek Râbia Hatun”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, S. 555 (Ocak 2020), s. 27.

Râziye Hatun (16. yüzyıl)

Râziye Hatun’a dair bilgi veren yegâne kaynak Hüseyin Hüsâmeddîn’in *Amasya Tarihi*’dir. Eserin gayrimatbu bölümünde yer alan biyografisine göre Mehmed Çelebi’nin kızı Râziye Hatun, şehzade Sultan Mustafa’nın Amasya’daki musahibelerinden idi. Eşi Molla Muhyiddin Efendi’nin Hicri 965 sonlarında (1558) İstanbul Yedikule’de hapsedildiği esnada o da varlığını vakfettikten sonra vefat etmiştir. Eserdeki ilgili bölümü aynen aktarıyoruz:

“Râziye Hatun (Çelebi kızı): Amasyalıdır. Mehmed Çelebi kerîmesi olup Molla Cürcân dimekle meşhûr olan Muhyiddîn Mehmed Efendi 955 senesi cümâde’l-ülâsında Amasya müftîsi olup geldikde bununla te’ehhül itdi. Hatuniye Mahallesi’nde kâ’in hânesinde ikâmet itdi. 965 senesi evâhirinde Amasya vâlisi Şehzâde Sultân Bâyezîd tarafından zevci Mollâ Muhyiddîn Efendi İcâdî Hayreddîn Efendi’yle İstanbul’a kerhen i‘zâm idilüp Sultân Süleymân-ı Kânûnî nezdinde icrâ-yı sefâret itdiklerinden dolayı Yedikule’de habs u tevkîf idildiği esnâda vâsi‘ vü muhteşem olan hânesini Amasya müftîlerine vakf idüp sonra vefât itdi.

Şâ‘irât-ı nisâdan, gâyet ‘afif, edîb, dânişli bir kadın olduğundan Amasya vâlisi Şehzâde Sultân Mustafâ musâhibelerinden olup zevci evveli ümerâdan idi (Hüseyin Hüsâmeddîn [yz.]: 10/16-17)”

Hüseyin Hüsâmeddîn, Râziye Hatun’a ait şiir örneğine yer vermemiştir.

Sadberg Hanım (19. yüzyıl)

³³ ‘arz itmişsin ancak hâlini: ancak ‘arz itmişsin hâlini, MK.

³⁴ rindâna: yârâna, MK.

³⁵ Bir Mesîhî şeyh-i: Şeyh-i ber-saysâ-yı, MÜ.

³⁶ Bu ve bundan sonraki beyitler MK nüshasında yok.

Kim olduğuna dair bilgimiz bulunmayan Sadberg Hanım'ın varlığından, kendi tuttuğu cöngünde yer verdiği şiirleri sayesinde haberdar oluyoruz. M. Fatih Köksal Kütüphanesi'nde yer alan söz konusu cönk, yazmalar kataloğunun basımından (Köksal vd. 2018) sonra kütüphaneye giren eserlerden olduğu için mezkûr katalogda yer almamaktadır. Cöngün ilk sayfasında "Mecmû'a-i Sadberg Hanım, fi 5 Ramazân sene 315" ibaresi bulunmaktadır. Buna göre cöngün 28 Ocak 1898 tarihinde tamamlandığı, dolayısıyla Sadberg Hanım'ın da 19. yüzyıl sonlarında hayatta olduğu söylenebilir. Cöngte sırasıyla Vîrân Abdâl (Vîrânî), Gaybî, Şeyhî, Nakşî, Hilmî, Sâfî, Şükrî, Nesîmî, Yesârî, Kul Himmet, Pîr Sultân, Şemsî, İbrâhîm, Şâkir, Mestâne, Şer'î Abdâl, Tevfik ve Leylâ (Hanım) mahlaslı şairlerin şiirleri yer almaktadır. Gerek kendi şiirlerinden gerekse cöngüne aldığı şiirlerden, Sadberg Hanım'ın Alevî-Bektaşî inanç sistemine mensup bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Eldeki bütün şiirlerinin 8'li hece ölçüsüyle yazılması ve biri dışındakilerin beşlikler hâlinde olması dikkat çekicidir. Oldukça sade bir halk diliyle yazılan bu şiirlerde içten bir söyleyiş dikkat çekmektedir.

Sadberg Hanım'ın, kendi tertip ettiği cöngün sonlarında yer verdiği şiirleri şunlardır:

Nefes

8'li hece ölçüsü

Muhammed'in sevgilisi
Kalbimde yazılı ismi
Oldum 'aşkın dîvânesi
Amân Allâh amân Allâh
'Alî şâhım veliyyullâh

Şem'-i 'aşkına yanarım
Kalmadı sabr [u] karârım
Rûz [u] şeb durmaz ağlarım
Amân Allâh amân Allâh
'Alî şâhım veliyyullâh

"Sekâhum" şerbetin içdim
Hakk'ı 'ayne'l-yakîn gördüm
Secde kılıp sürdüm yüzüm
Amân Allâh amân Allâh
'Alî şâhım veliyyullâh

İki kaşın "kâbe kavseyn"
Cemâlin Fâtîha Yâsîn
Cemâlinden aldım dersim
Amân Allâh amân Allâh
'Alî şâhım veliyyullâh

Sadberg kulun eder âhu
Durmaz ağlar zârı zârı
Maksûdı Hakk'ın dîdârı
Amân Allâh amân Allâh
'Alî şâhım veliyyullâh

Nefes

8'li hece ölçüsü

Yok iken hem 'arş [u] semâ
'Âşık oldum şâhım sana
Göster cemâlini bana
Şâhım 'Aliyye'l-Murtazâ

Yok idi Âdem'le Havvâ
Secde kıldım şâhım sana
Şâhiddir ikrârım buna
Şâhım 'Aliyye'l-Murtazâ

"Kün" diyü geldi bir sedâ
Yaradıldı cümle eşyâ
Senin şânındır "hel etâ"
Şâhım 'Aliyye'l-Murtazâ

Açdım gözüm bakdım sana
'Âşık oldum billâh sana
Ayrılmazam senden aslâ
Şâhım 'Aliyye'l-Murtazâ

Sadberg kulun fakîr gedâ
Kimsem yokdur senden başka
Kıl şefâ'at şâhım bana
Şâhım 'Aliyye'l-Murtazâ

Nefes

8'li hece ölçüsü

Yeşil atlaz geydi taşlar
Bahâr oldu güller açdı
Bülbüller feryâda başlar
Ne güzeldir gülün rengi
Kokusu peygamber teri

Bülbül sever gülistânı
Toplarlar gülün alını
Çıkarırlar gül yağını
Ne güzeldir gülün rengi
Kokusu peygamber teri

Güldür çiçeklerin şâhı
Kimi pembe kimi sarı
Bülbül güler çeker zârı
Ne güzeldir gülün rengi
Kokusu peygamber teri

Gül açılır bahâr olur
Vakti geçer nihân olur
Sadberg gülden 'ibret alır

Ne güzeldir gülün rengi
Kokusu peygamber teri

Nefes

8'li hece ölçüsü

Çemenlere yayılırsın
Allar geyer salınırsın
El sürmezler bayılırsın
Gelincikler gelincikler
Sizi kıskanır çiçekler

Sen gelinsin yok elmâsın
Atlaz mıdır al libâsın
Ba'zı dertlere devâsın
Gelincikler gelincikler
Sizi kıskanır çiçekler

Sahrâların al gelini
Seni gönlüm pek beğendi
Çemenler sizlen şenlendi
Gelincikler gelincikler
Sizi kıskanır çiçekler

Goncaların yüzün eğer
Pek salınır nazar değer
Sadberg de alları sever
Gelincikler gelincikler
Sizi kıskanır çiçekler

Kaynak: *Cönk (Mecmû'a-i Sadberg Hanım)* (yz.), M. Fatih Köksal Kütüphanesi numara yok, 23a-26a.

Safiye Hatun (16. yüzyıl)

Bu şair hakkında da bilgi bulunan tek kaynak *Amasya Tarihi*'dir. Hüseyin Hüsâmeddîn, herhangi bir şiir örneğine yer vermediği Safiye Hatun'un şiir ve inşada Mihrî Hatun'un yetiştirmesi olup Hicrî 945 (1538-39) yılından sonra öldüğünü kaydeder. Şaire dair *Amasya Tarihi*'nin 11. cildinde verilen malumat şöyledir:

“Safiye Hatun (İğnecizâde): Amasya 'ulemâ ve meşâyihından 'Abdurrahmân Efendi bin Şeyh Safiyyüddîn-i Halvetî kızıdır. Gümüşlüzâde Muhyiddîn Çelebi halîlesi olup 'ulemâdan tahsîl ve terbiye gördü. Mihrî Hatun'un şi'r ü inşâda tilmîzi olup 945 yılından sonra vefât itdi. 'Âlim, şâ'ir, sûfî-meşreb idi (Hüseyin Hüsâmeddîn [yz.]: 11/287).”

Eserde Safiye Hatun'a ait şiir örneğine yer verilmemiştir.

Safiye (19. yüzyıl)

Bu Safiye'nin yukarıdaki adaşından farklı biri olduğu açıktır. Zira onun, çok yeni dönemde tutulmuş, şiir defteri tarzında düz çizgili bir deftere kaydedilmiş şiiri, dil ve üslûp

itibarıyla 16. yüzyıla uzak olduğu gibi Mihrî Hatun'un benimsediği klasik tarzın basit ve acemice bir şiirdir. Tahminimize göre Safiye Hanım, bu şiirin yer aldığı muhaccem mecmuanın (şiir defteri) tutulduğu döneme yakın bir zamanda, yani 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarında hayatta olan mutasavvıf bir şair olmalıdır.

Mütekerriir müseddes şeklinde yazılan eldeki bu yegâne şiirine bakılırsa Safiye Hanım, kimi kusurları barındırsa da aruzla şiir kaleme alabilecek ve nazım şekillerini bilecek kadar tahsil görmüş, manzum yazmayı seven ve tecrübe eden, bununla birlikte samimi bir ruha ve lirik bir söyleyişe sahip bir şairdir. Şiiri, Safiye'nin aynı zamanda tasavvuf erbabı ve insanları da bu yolda sülûka çağırın bir şair olduğunu göstermektedir.

Safiye

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Ne zann itdin gözüm nûrî 'âşıklık dervîşânlıktır
Er ol [da] nefsine sabr it kanâ'at pehlivânlıktır
Anın mülkünde baykuş öter âhiri vîrânlıktır
Zamânın 'adugâhı (?) bu mülke bir hanlıktır³⁷
Çerâğın şem'asın söndürme cehd it yol karanlıktır
Turagın menzilin fehm itmemek çok gâfilânlıktır

Zerre kadar 'aklı olan devlet-i Dârâ'dan el çekdi³⁸
Hakikat sırrına vâkıf olan dünyâdan el çekdi
Kimi Mecnûn gibi Hakk'ı bulup Leylâ'dan el çekdi
N'oldu senin kavm ü kabilen dünyâdan el çekdi³⁹
Çerâğın şem'asın söndürme cehd it yol karanlıktır
Turagın menzilin fehm itmemek çok gâfilânlıktır

Elinde var iken fırsat sakın fevt eyleme ey cân
Tedârik gör be hey gâfil olma Nûh olmadan giryân⁴⁰
Bu dünyâ münkire cennet olupdur mü'mine zindân
Hevâ-yı nefsine uyma olursun âhirî pişmân
Çerâğın şem'asın söndürme cehd it yol karanlıktır
Turagın menzilin fehm itmemek çok gâfilânlıktır

Hayıf dir *Safiye* nâmın nişânın kalmaya bir gün
Senin bülbül gibi söyler lisânın kalmaya bir gün
İrişince ecel câmu nişânın kalmaya bir gün
Cihânın küllî varında eserin kalmaya bir gün
Çerâğın şem'asın söndürme cehd it yol karanlıktır
Turagın menzilin fehm itmemek çok gâfilânlıktır

Kaynak: *Mecmû'a-i Eş'âr (Şiir Defteri)* (yz.). Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 4573/2, s. 838-839.

³⁷ Mısrânın vezni kusurludur.

³⁸ Mısrânın vfezni kusurludur.

³⁹ Mısrânın vezni kusurludur.

⁴⁰ Mısrânın vezni kusurludur.

Şekîbe Hanım (Şekîbe 'Alî Ögel) (1890-1969)

Şekîbe 'Alî, tespit ettiğimiz “meçhul kadın şairler”⁴¹ arasında hayatına dair en ayrıntılı bilgiye ulaşılabilen kişidir. Şekîbe 'Alî'nin en bariz vasfı Türkiye'nin üniversite bitiren ilk kadını olmasıdır. Gazeteci ve bibliyograf Taha Toros'un şairimizi tanıttığı yazısında (1997) hakkında ayrıntılı bilgi mevcuttur. Toros'un verdiği bilgilere göre Şekîbe Hanım'ın ilginç hayat hikâyesi şöyledir:

Şekîbe Hanım'ın babası Ali Bey, Fransız kökenli De La Grange adında bir aristokrattır. Grange, İstanbul'a babasıyla geldiğinde, delikanlılık çağına girmiş, birçok yabancı dil bilen bir teknisyendi. Sarayda görev aldıkları esnada, baba-oğul Müslüman oldular. “Ali” adını alan delikanlı, çok sarışın olduğundan çevresinde bazen “Sarı Ali”, bazen de İngilizlere tercümanlık yaptığından “İngiliz Ali Bey” olarak tanındı. Şekîbe, bir yabancı şirket tarafından yapılan Adana-Mersin demiryolu işletmesinde görev alan babasının, Adana'nın tanınmış ailelerinden birinin kızı olan Fatma Hanım'la olan evliliğinden olan dört çocuğundan ikincisi olarak 1890'da dünyaya geldi. Daha sonra İstanbul'a yerleşen Ali Bey çocuklarını hem Batı hem Doğu kültürünü öğreterek yetiştirdi.

Şekîbe Hanım, Aksaray Kız Sanayi Okulu'nu, Kız Rüşdiyesi'ni ve Kız Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Zamanına göre modern kılık kıyafeti, upuzun boyu, tatlı İstanbul şivesi, etkileyici konuşması ve Tefik Fikret etkisinde yazdığı şiirlerinin yayınlanmasıyla, döneminin gözde kızları arasında yer aldı. Süleymaniye ve Cihangir Kız Rüşdiyesinde öğretmenlik yaparken aynı zamanda kızlara yüksek öğrenim imkânı veren ilk kadın üniversitesi olan İnas Darülfünunu'na başladı. Buranın ilk öğrencisi ve birincilikle diploma alan ilk Türk kızı olma unvanını aldı. Öğretmenlik görevi esnasında, 22 Mayıs 1914⁴² tarihinde, kendisi gibi öğretmen olan ablası Âdile Necâî'yle birlikte ilk sayısında kendisinin de bir şiirinin yayımlandığı “Seyyâle” adlı -sadece tek sayı çıkabilen- kadın dergisini yayımladı.

Şekîbe Hanım'ın gurur verici bir görevi de 1917'de Balıkesir, 1918'de de Bursa'da Kız Öğretmen Okulu'nun müdürelüğünü yapmasıdır. Zira bunun Osmanlı Dönemi'nde başka örneği yoktu. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın başladığı yıllarda, Ankara'daki Kuvâ-yı Milliyeyle iş birliği yapması üzerine, Damat Ferit hükûmetince görevine son verildi. TBMM Hükûmeti tarafından 1922'de İnas Sultaniyesi (İstanbul Kız Lisesi) öğretmenliğine tayin edilinceye kadar açıkta kaldı. Cumhuriyet Döneminde İstanbul'un birçok lisesinde hocalık yapan Şekîbe 'Alî, Soyadı Kanunu çıkınca “Ögel” soyadını aldı. Türk ordusunun ünlü kumandanlarından “Galatalı Şevket” ve “Türk Lavrensi” lakaplarıyla bilinen Şevket Galatalı'yla (1881-1956) evliliğine ailesinin karşı çıkması sebebiyle bu evlilik gerçekleşmediyse de 40 yıl sonra tesadüfen bir vapurda karşılaşan ikili evlenmeye karar verdiler ve yaşlılık dönemlerinde sade bir törenle evlendiler. Şekîbe 'Alî Hanım, 1969'da İstanbul'da vefat etti (Toros 1997: 17-19).

Taha Toros'un, Şekîbe Hanım'ın Tefik Fikret yolunda şiirler yazdığı ve hatta bunların yayınlandığını söylemesine rağmen eski-yeni kaynaklarda, isminin anılmaması, kadın şairlere dair literatürde adının geçmemesi dikkat çekicidir. Şekîbe Alî'nin M. Fatih Köksal'ın şahsi kütüphanesindeki bir şiir mecmuasında yer alan şiiri ile *Seyyâle*'de yayımlanan manzumesi aşağıdadır. Toros'un ifade ettiği gibi Fikret tesiri açık olan bu manzumelerden “Hayat”ı yazdığında -şiirin sonundaki tarihe göre- şair henüz 23 yaşındadır.

Hayât

⁴¹ “Meçhul” tabiriyle kadın şairlerle ilgili genel literatürde anılmayan şairleri kastettiğimizi bir kez daha kaydedelim.

⁴² Taha Toros tarihi böyle belirtmekle birlikte *Seyyâle* mecmuası üzerindeki tarih 23 Mayıs 1330'dur ve 5 Haziran 1914 tarihine tekabül etmektedir.

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Bugün bir zıll-ı hâ'il mürta'ışdır kalb-i zârımda
Sanırsın tavf eder ervâh etrâf-ı mezârımda

Giyer gönlüm ser-â-pâ bir elem-zâ kisve-i deycûr
Siyeh-reng ufk-ı âmâlimden inmez bir şihâb-ı dûr

Bir ıssız çöl ki tenhâ'î-i ra'b-endâz-ı vahşetdir
Sükündür, samt-ı hîç'dir serâbı bak ne dehşetdir

Gelir yalnız sıyâhından enînler mevce-veş nâlân
Gidenler söylüyor yokmuş bu sahrâyı meger yayan

Nasıl bir râh-ı men'îdir ki mebde' müntehâ mechûl
Hevâsı nikbet-âlûde siyâhı fâsid ü ma'lûl

Önümde bir geniş 'ummân ye'îsin cûşîş-i râzı
Kavâfille göçen insânların ardımda âvâzı

Kulûbu sa[r]sıyor dehrin ru'ûd-ı kahr u bî-dâdı
Ki artık zabt u ihnâk it eğer mümkünse feryâdı

Zemîn hîçî zamân hîçî hayâtım ân-be-ân hîçî
Görürsün bir gün olmuşdur heyâhû-yı cihân hîçî

Mühezzeb görmegi ben bir zamân isterdim "insân"ı
Fakat nezdimde yeksândır bugün [i]clâli hüsrânı

"Beşer" der-mânde-i gaflet zebûn bir serserî seyyâh
Emel pejmürde bir reh-rev ki bî-meş'al ü bî-mısbâh

Gider dâ'im gider maksûda vardım zann ider heyhât
Görür pîşinde gitdikçe derin bir hufre-i zulmet

21 Temmuz 1913, Şekîbe 'Alî

Kaynak: *Mecmû'a-i Eş'âr* (yz.). Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi, Mec. 19, 14a-b.

Vatan Elemleri

mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Şelâlelerle akan cerîha-i yetîminden,
Bulutların daha fevkinde hâleler bürünen,

Dimâ'-ı ma'sûma⁴³

Mukadderâtının 'aks-i felâketiyle siyâh
Olan,

Ufuklarında ider giryelerle sanki niyâh.
Örer şafaklara her ân elemle bir nağme
Virir sürûd-ı leyâle kederli bir heyecân

⁴³ Bu kısa mısralar veznin son tef'ileye tekabül ettiği için dergide bu şekilde yazılmıştır.

Bütün şafaklarının iltimâ'-ı hârında
Tecessüm itmededir bin hayâl-i hûn-âlûd
Bütün semâlarının ka'r-ı füşhazârında
Erir, olur nâ-bûd

Şu kimsesiz vatanın
Siyâh âteşlerin üstünde hasta pür-şîven
Bir ihtilâc-ı tehannukla kalb ü rûhu ezen
Nevâ-yı muhtazırî bî-şehîk-ı ye's ü enîn
Ey 'asr-ı pür-medeniyyet söyle ki eyyâmın⁴⁴
Heder olup giden İslâm kanyıla ma'mûrdur
Sen ey semâ-yı felâket kapan ki ecrâmın
Yetîmlerin ebedî nâlesiyle mahmûrdur
Şekîbe 'Alî

Kaynak: *Seyyâle -Hanımlara Mahsûs Mecmû'a-* (1330), S.1 (23 Mayıs 1330), s. 8.

Ümmü Külsûm Hatun (Şerîfe) (17. yüzyıl)

Hakkında bilgi veren yegâne kaynak *Amasya Tarihi*'dir. Hüseyin Hüsâmeddîn'e göre 1059'da (1649-50)'de vefat eden Şerîfe, aynı zamanda âlim kadınlardan idi.

Amasya Tarihi'nin 7. cildinde Şerîfe Hanım'a dair verilen kısa bilgi şöyledir:

“Ümmü Külsûm Hatun. Şerîfe: Amasya nakîbüleşrâf kâ'im-makâmı es-Seyyid Celâleddin Mehmed Efendî'nin kerîmesi olup Emîr Paşa Tekyesi mesâlihine nukûd vakf iderek 1059'da vefât itdi. Bu da 'âlimât-ı nisâdan olub şâ'ire, edîbe idi. Şerîfe Ümmî Hatun dinürdi. (Hüseyin Hüsâmeddîn [yz.]: 7/286).”

Eserde şiir örneğine yer verilmemiştir.

Zîbâ Hanım (18. yüzyıl)

Zîbâ Hanım da kaynaklarda adından söz edilmeyen bir şairdir. Bir şiir mecmuasındaki şiirinden varlığı tespit edilebilen şairin, söz konusu mecmuadaki bazı kayıtlardan 18. yüzyılda yaşadığı sonucuna varılabilir. Mezkûr şiirin sonunda yer alan ve 30 Eylül 1815 gününe tekabül eden 25 [Şevva] [12]30 tarihinin şiirin yazıldığı değil mecmuaya kaydediliği tarih olması gerekir. Ancak hem bu tarihin mevcudiyeti hem de şiirin redifi olan “... itmek de güç” redifinin 18 ve 19. yüzyılın en çok rağbet gören zeminlerinden biri olması Zîbâ Hanım'ın 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olması ihtimalinin güçlendirmektedir.

Aşağıdaki gazel esasen bir tahmisin gazel kısmıdır. Mecmua mürettibine göre “Belîğ” mahlaslı bir şair bu gazeli tahmis etmiştir. Elimizdeki bu şiire nazaran Zîbâ Hanım'ın klasik Türk şiirinin temel bilgilerine hâkim, sade dilli, rind tavırlı bir şair olduğunu söylemek mümkündür.

Gazel-i Zîbâ Hanım

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Yâr ile bigâneler gibi kelâm itmek de güç
Gayrlar ağzıyla dildâra selâm itmek de güç

Bana dirler şeyh-i⁴⁵ pîre kâkülün eyle kemend
Akbabayı⁴⁶ mû-yı müşğîn ile dâm⁴⁷ itmek de güç

⁴⁴ Mısranın vezni kusurludur.

⁴⁵ şeyh-i şedd-i, nüsha.

Sâde ruhsârı[n]da hatt[ı] ile zeyn itmek muhâl
Hat ber-âver dilbere âyîne-fâm itmek de güç

(...) ⁴⁸ nâz ile cismimi itme kahr ile yeter
Ey a cânım cevri ile her subh [u] şâm itmek de güç

Ol siyeh-mest-i şârâb-ı nâzı ⁴⁹ Zîbâ şimdicek
Bir iki sâgar ile mest-i müdâm itmek de güç

Kaynak: *Mecmû'a-i Eş'âr* (yz.). Millî Kütüphane 06 Hk 247/1, 27a.

Kaynakça

Açıl, Berat (2007). "Eski Türk Edebiyatında Kadın Yazarlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (10), 587-96.

Ahmed Muhtar Hacı Beyzâde. (1311). *Şair Hanımlarımız*. İstanbul: Matbaa-i Safa ve Enver.

Ali Emîrî (1335). "Macaristan Şâirât-ı Kadîme-i Osmâniyyesinden 'Â'îşe Hanım'ın Gazel-i Belîgâne ve Rindâneleleridir", *Tarih ve Edebiyat*, Sene: 3, S. 16, 30 Haziran 1335, s. 324-325.

Alkan İspirli, Serhan (2007). *Kadın Divan Şairleri ve Geleneğin Uzantısı*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.

Alp, Nihal (2014). *Osmanlıda Kadın Şairler*. İstanbul: Büyük Anadolu Medya Grup, s. 630-637.

Arslan, Mehmet (2007), *Mihri Hâtun Divânı*, Ankara: Amasya Valiliği Yayını.

Avcı, İsmail (2016). "Balıkesirli Mehmed Gazâlî'nin 'Türk Kadın Şairleri' Başlıklı Yazı Dizisi Üzerine", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 19 S. 36, s. 31-80.

Ay, Taha. (1934). *Türk Kadın Şairleri*. İstanbul: Universum Matbaası.

Bekiroğlu, Nazan (1999). "Osmanlı'da Kadın Şairler", *Osmanlı*. Ed.: Güler Eren. C. 9. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 802-812.

Belkîs Ümîd (1330). "Yavruma", *Seyyâle -Hanımlara Mahsûs Mecmû'a-* (1330), S.1 (23 Mayıs 1330), s. 8.

Cönk (*Mecmû'a-i Sadberg Hanım*) (yz.), M. Fatih Köksal Kütüphanesi. Numara yok.

Cönk (yz.), California Üniversitesi Türkçe Cönkleri, Cönk 26.

Cunbur, Müjgân. (2011). *Osmânlı Dönemi Türk Kadın Şairleri*. Ankara: Türk Kadınları Kültür Derneği Yayını.

Dil, Şahinkaya (1946). *Türk Kadın Şairleri Antolojisi*. İstanbul: Nur Yayınları.

Dinçer, Zeynep (2014). "Klasik Türk Edebiyatında Şairelerin Mahlas Kullanımı ve Diyarbakırlı İki Şaire: İffet Hatice ve Sırrî Râhile Hanım", *Ali Emîrî Hatırasına VIII. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Yayınları, s. 151-161.

Doğanay, Ezeli. (2003). *Kızılbaş Kadın Şairler*. Ankara: İtalik Yayınları.

⁴⁶ Akbabayı: Akbabaya, nüsha.

⁴⁷ dâm: râm, nüsha.

⁴⁸ Bu kelime okunmamaktadır.

⁴⁹ nâzı: nâz ile, nüsha.

Fatın Dâvûd (1271). *Tezkire-i Hâtimetü'l-eş'âr*, İstanbul: İstihkâm Alayları Litografya Destgâhı
Hüseyin Hüsameddîn (yz.), *Amasya Tarihi*, C. 7, 10, 11, Amasya Belediyesi Arşivi.

İlhan, Mevlüt (2017) "Osmanlı'nın Kadın Şairleri Üzerine Yapılmış Çalışmalara Genel Bir Bakış", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında "Kadın" Sempozyumu Kitabı, 4-6 Mayıs 2017-Amasya*, Amasya: Amasya Üniversitesi Yay.

İnce, Adnan (2005). *Sâlim Efendi Tezkiretü's-Şu'arâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Keçeci Kurt, Songül (2011). *Osmanlı Devletinde Kadın Eğitimi: Harem'den Mektebe*, İstanbul: Yitik Hazine Yay.

Keleş, Reyhan (2020). "Alevi-Bektaşî Edebiyatının Kadın Şairleri ve Bazı Tartışmalar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 93, s. 111-142.

Keşkek-zâde Fatma Kamile (1306). *Mevlid-i Şerîf: Hadiyahü'l-cinan*, yer yok.

Köksal, M. Fatih (1998). *Kayserili Divan Şairleri*. Kayseri: Geçit Yayınları.

Köksal, M. Fatih (2017). "Şiir Mecmuaları ve Cönklerde Kadın Divan Şairleri", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında "Kadın" Sempozyumu Amasya Üniversitesi-6 Mayıs 2017-Amasya*, Amasya: Amasya Üniversitesi Yay.

Köksal, M. Fatih (2020). "İşte Bu Gerçek Râbia Hatun", *Türk Edebiyatı Dergisi*, S. 555 (Ocak 2020), s. 23-29.

Köksal, M. Fatih, Mücahit Kaçar, Mevlüt İlhan (2018), *Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2018.

Mecmû'a (yz.). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları Bölümü K. 1364.

Mecmû'a-i Eş'âr (yz.). Millet Kütüphanesi Ali Emirî Mnz 616.

Mecmû'a-i Eş'âr (Şiir Defteri) (yz.). Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 4573/2.

Mecmû'a-i Eş'âr (yz.), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Nu: 21123.

Mecmû'a-i Eş'âr (yz.). İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 3011.

Mecmû'a-i Eş'âr (yz.). Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi, Mec. 16.

Mecmû'a-i Eş'âr (yz.). Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi, Mec. 11.

Mecmû'a-i Eş'âr (yz.). Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi, Mec. 19.

Mecmû'a-i Eş'âr (yz.). Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi, Mec. 36.

Mecmû'a-i Eş'âr (yz.). Mehmet Fatih Köksal Kütüphanesi, Mec. 139/2.

Mecmû'a-i Eş'âr (yz.), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 3523.

Mecmû'a-i Eş'âr (yz.), Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Hk 247/1.

Morkoç, Yasemin Ertek (2011). "Klasik Türk Edebiyatında Kadın Şairlere Bir Bakış", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı. C. 9, S. 2, s. 223-235.

Özmen, İsmail (1998). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi -2- 16. Yüzyıl*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Pala, İskender er (1998), *Âşinâ Güzeller*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Sever, Mustafa (1993). *Divan'dan Günümüze Türk Kadın Şairler Antolojisi*. İstanbul: Yön Yay.

Şanal, Mustafa (2005). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunda Görev Yapan Kadın İdareci ve Öğretmenler ile Okuttukları Dersler", *Belleten*, C. LXVIII, S. 253, (Aralık 2004), Ankara, s.649-670.

Şekîbe ‘Alî (1330). “Vatan Elemleri”, *Seyyâle -Hanımlara Mahsûs Mecmû‘a-* (1330), S.1 (23 Mayıs 1330), s. 8.

Tamsöz, Bedihan (2014). *Osmanlıdan Günümüze Kadın Şairler Antolojisi*. İstanbul: Ayyıldız Yayınları.

Toros, Taha (1997). “İstanbul Üniversitesi’nden Diploma Alan İlk Kız: Şekibe Ali”, *Tarih ve Toplum*, S. 158 (Şubat 1997), s. 17-19.

Toska, Zehra (2007). “Divan Şiirinde Kadın Şairlerin Sesi”. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ed. Talat S. Halman vd., C. 2, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Uraz, Murat (1941). *Resimli Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*. İstanbul: Tefeyyüz Kitavebi.

Yıldız, Naciye (1987). *Mutasavvıf Türk Kadın Şairleri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE. Ankara.

Yılmaz, Ayfer (2012). “Geçmişten Günümüze Kadın Şairlerin Konumuna Genel Bir Bakış”, 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 1, Sayı 2 (Yaz 2012), s. 46-63.

Yılmaz, Müslüm (2017). “Seyyid Nigârî’nin Eşi Lütfiye Hanım’ın Şiirleri”, III. *Milletlerarası Hamza Nigari Türk Dünyası Kültürel Mirası Sempozyumu 17-18.05.2017 Şamahı*, Azerbaycan, Ed. Halil Farizli, Metin Hakverdioğlu, Amasya, Türkiye